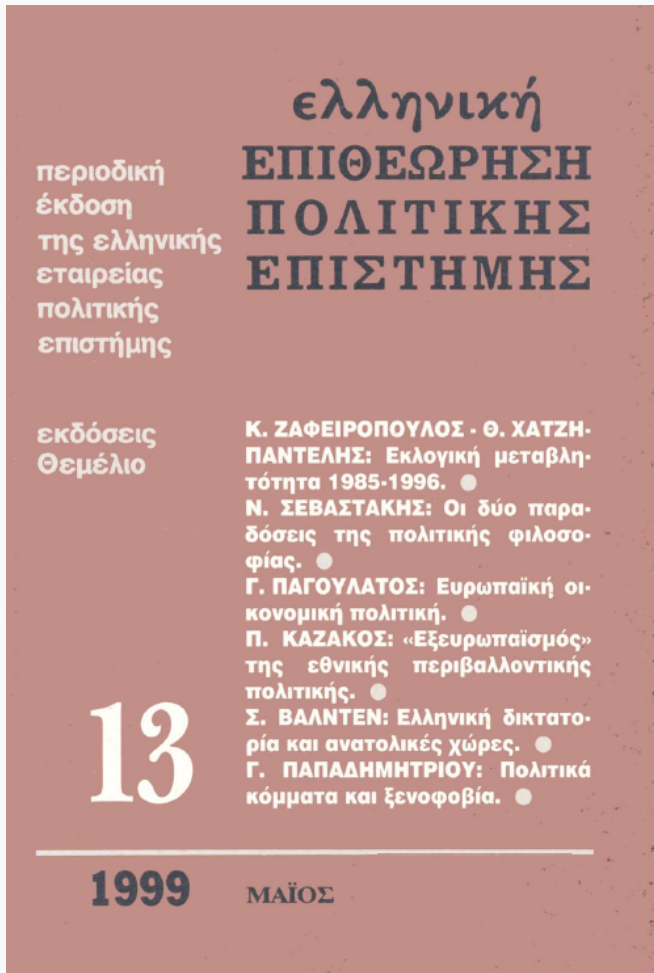

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 13 (1999)

Keith R. Legg - John M. Roberts, *Modern Greece: A Civilization on the Periphery*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997, 235 σελ.

Σοφία Π. Τσακρακλίδου

doi: [10.12681/hpsa.15144](https://doi.org/10.12681/hpsa.15144)

Copyright © 2017, Σοφία Π. Τσακρακλίδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσακρακλίδου Σ. Π. (2017). Keith R. Legg - John M. Roberts, *Modern Greece: A Civilization on the Periphery*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997, 235 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 13, 151-157.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.15144>

KEITH R. LEGG - JOHN M. ROBERTS, *Modern Greece: A Civilization on the Periphery*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997, 235 σελ.

Το βιβλίο των Keith Legg και John Roberts, *Modern Greece: A Civilization on the Periphery*, επιχειρεί την κριτική θεώρηση της ανάπτυξης του σύγχρονου ελληνικού κράτους από την επανάσταση εναντίον της οθωμανικής αυτοκρατορίας έως σήμερα. Στόχος των συγγραφέων φαίνεται να είναι η χρήση του βιβλίου τόσο από φοιτητές ιστορίας και ανθρωπολογίας όσο και από πολιτικούς επιστήμονες και κοινωνιολόγους. Δυστυχώς, τόσο το εμπειρικό όσο και το θεωρητικό μέρος του πονήματος αυτού πάσχουν από έλλειψη ερευνητικού βάθους και επιστημονικής συνέπειας.

Το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου είναι αφιερωμένο στη συνοπτική ιστορική προσέγγιση πτυχών της ελληνικής ιστορίας που οι συγγραφείς θεωρούν πως οδηγούν στην βαθύτερη κατανόηση των τάσεων ανάπτυξης και υπανάπτυξης της ελληνικής πολιτείας και κοινωνίας. Ξεκινούν με την ανάλυση των επικρατέστερων εθνικιστικών ιδεολογιών στις απαρχές του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Συνεχίζουν με αναφορές στην καταστροφή της Σμύρνης, τον Εμφύλιο και τις διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με τις μεγάλες δυνάμεις, όπως διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Τα επόμενα κεφάλαια ασχολούνται με την ανάλυση ειδικότερων προβλημάτων της ελληνικής κουλτούρας, εκπαίδευσης, θρησκείας και πολιτικής συμπεριφοράς. Τα τελευταία κεφάλαια τολμούν την επισκόπηση του ελληνικού πολιτικού συστήματος, του συντάγματος, του κομματικού κράτους και της ελληνικής οικονομίας.

Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν οι συγγραφείς είναι κάθε άλλο παρά ενθαρρυντικά. Η ελληνική κοινωνία των πολιτών νοσεί και η Ελλάδα δε θα κατορθώσει ποτέ να «φτάσει» τα αναπτυγμένα κράτη της Δυτικής Ευρώπης (σ. 2, 3, 8). Αντίθετα, είναι

καταδικασμένη να παραμείνει στην «περιφέρεια» της Ευρώπης, όπως άλλωστε τονίζει και ο τίτλος του βιβλίου. Πιο συγκεκριμένα, ο αργός ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής δημοκρατίας και οικονομίας οφείλεται στην «ατομικότητα» των Ελλήνων καθώς και στην προβληματική γεωπολιτική θέση της Ελλάδας (σ. 1-2), η οποία κάθε άλλο παρά ευνόησε τη σταθεροποίηση της πολιτικής της ζωής (σ. 47). Από τη μια, οι Έλληνες δε συμμετέχουν στα κοινά παρά μόνο όταν τα προσωπικά τους συμφέροντα απειλούνται (σ. 195-196). Από την άλλη, λόγω της ανυπαρξίας μεγάλων ηγετών και της άστατης πολιτικής και στρατιωτικής ιστορίας του τόπου (κεφ. 2-4), το ελληνικό κράτος δε διαμόρφωσε σωστούς δημοκρατικούς θεσμούς. Ως επακόλουθο, ολόκληρος ο κρατικός μηχανισμός βασίζεται σε σχέσεις πελατειακές (σ. 77-82), ενώ οι κυβερνήσεις και οι πολιτικοί αδυνατούν να εκσυγχρονίσουν τόσο τον δημόσιο τομέα όσο και τον ιδιωτικό. Οι συγγραφείς ισχυρίζονται πως τα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας είναι τόσο έντονα ώστε η Ελλάδα δε θα μπορέσει να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης (σ. 200-203).

Το είδος ερμηνείας που μεταχειρίζονται οι συγγραφείς είναι κάθε άλλο παρά άγνωστο σε πολιτικούς επιστήμονες και κοινωνιολόγους. Όπως και οι ίδιοι οι συγγραφείς αναγνωρίζουν από τις πρώτες παραγράφους της εισαγωγής τους, η επιχειρηματολογία τους ακολουθεί τα διδάγματα «καλτσουραλιστών», όπως οι Almond και Verba (1963) και Robert Putnam (1993). Οι πρώτοι μελέτησαν διαφορές στην πολιτική κουλτούρα της Βρετανίας, Αμερικής, Γερμανίας, Ιταλίας και Μεξικού με σκοπό να ταυτίσουν πολιτικές ιδεολογίες με το βαθμό εκδημοκρατισμού της κάθε χώρας. Ο Putnam εξήγησε τον χαμηλό βαθμό πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης της Νοτίου Ιταλίας, αναφερόμενος στην ανυπαρξία δημοκρατικής πολιτικής κουλτούρας («civic culture»). Πάντως, το επιχείρημα πως η ελληνική κουλτούρα είναι μια από τις πηγές των σοβαρών προβλημάτων της πολιτικής μας ζωής συνηθίζεται και στην ελληνική βιβλιογραφία (Τσουκαλάς, 1993· Διαμαντούρος, 1993).

Το ότι η σχέση της ελληνικής κοινωνίας πολιτών και του κράτους είναι προβληματική είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός, στο οποίο και έχουν ήδη αναφερθεί διεξοδικά πολλοί Έλληνες και ξένοι πολιτικοί επιστήμονες και κοινωνιολόγοι (Λυθριντζής - Νικολακόπουλος - Σωτηρόπουλος 1996). Λίγοι επίσης θα διαφωνούσαν με την

περιγραφή πολιτικών πραγματικοτήτων όπως του αρνητικού ρόλου των κομμάτων στον εκσυγχρονισμό του δημοσίου τομέα (Σπανού, 1996), του πελατειακού συστήματος (Τσουκαλάς, 1977) και της ανυπαρξίας «νέων κινήσεων» (Σωτηρόπουλος, 1996). Αρκούν όμως τα παραπάνω για να στηρίξουν τα συμπεράσματα των Legg και Roberts;

Τόσο η θεωρητική προσέγγιση όσο και η ιστορική επιχειρηματολογία των συγγραφέων κρύβουν σοβαρά λάθη και παρερμηνείες. Σε θεωρητικό επίπεδο, οι συγγραφείς δε δείχνουν να λαμβάνουν υπόψη τους τις διαμάχες που προκάλεσαν οι ισχυρισμοί τόσο του Robert Putnam όσο και των υπόλοιπων υπερασπιστών της θεωρίας της πολιτικής κουλτούρας (Tarrow, 1996). Οι συγγραφείς επανειλημμένα αναφέρονται στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες και την Αμερική ως υπαρκτές δημοκρατίες. Έτσι, ασυνείδητα πέφτουν στην παγίδα της θεωρίας της σύγκλισης, σύμφωνα με την οποία στο απώτερο μέλλον όλα τα κράτη θα ακολουθήσουν την πορεία των ήδη εξελιγμένων κρατών – τη μόνη δυνατή πορεία. Αγνωούν την εμπειρία των ασιατικών «δράκων» οι οποίοι προσεγγίζουν ταχύρρυθμα τους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης της Δύσης χωρίς όμως παράλληλο εκδημοκρατισμό των θεσμών, ή την εμπειρία αφρικανικών φυλών οι οποίες ανέκαθεν βασίζονταν σε δημοκρατικούς θεσμούς χωρίς όμως παράλληλη οικονομική ανάπτυξη. Ένα σημαντικό μέρος ευρωπαϊών ακαδημαϊκών θα συμφωνούσαν πως οι χώρες της Νοτίου Ευρώπης ακολουθούν όχι απλώς τον δικό τους «ρυθμό» ανάπτυξης, αλλά πάνω από όλα το δικό τους μοντέλο ανάπτυξης (O' Donnell - Schmitter - Whitehead 1986· Gunther - Diamandouros - Puhle, 1995).

Ακόμα όμως κι αν δεχτεί κανείς το δυτικό μοντέλο ανάπτυξης ως το μοναδικό, τα χαρακτηριστικά αυτού του μοντέλου δεν είναι ξεκάθαρα. Ποιοι παράγοντες συντελούν στη δυτικού τύπου ανάπτυξη; Οι διαφορές ακόμα και ανάμεσα στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής είναι τόσο μεγάλες που πολλοί διαφωνούν ως προς τις σημαντικότερες προϋποθέσεις εκδημοκρατισμού και οικονομικής προόδου. Οι περισσότεροι συγγραφείς πάντως θα διαφωνούσαν πως η πολιτική κουλτούρα είναι ένας από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες ανάπτυξης (Held, 1987), πολύ περισσότερο, ο μοναδικός. Σαφέστατα, παράγοντες όπως η διπλωματική ιστορία και η γεωπολιτική θέση ενός τόπου (Krasner, 1985), ο εθνικισμός, η μετανάστευση και η ανάπτυξη πολιτικών τακτικών

προς εισερχόμενους πληθυσμούς (Gellner, 1983· Greenfeld, 1992· Μουσουρού, 1991), ο βαθμός ανάπτυξης της ελεύθερης αγοράς (Prezowski, 1991), η ταξική πάλη (Anderson, 1974), η ανάπτυξη της γραφειοκρατίας (Poggi, 1978), έπαιξαν τεράστιο ρόλο στη διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Δυστυχώς όμως, οι Legg και Roberts υποβαθμίζουν όλους τους παραπάνω παράγοντες σε δευτερεύουσες μεταβλητές της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας.

Ας μην ξεχνάμε άλλωστε και τη σχετικότητα της έννοιας της δημοκρατίας, όπως την έχουν περιγράψει νεομαρξιστές του καιρού μας (Offe, 1984). Αν κανείς λάβει υπόψη του έννοιες όπως αυτή της οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας, πιθανόν να καταλήξει σε μια τελείως διαφορετική ιεράρχηση των υπάρχουσών πολιτικών δημοκρατιών. Για παράδειγμα, η οικονομική δημοκρατία είναι πιο ανεπτυγμένη στην Ιαπωνία από ό,τι στην Αμερική, αν λάβουμε υπόψη το μέγεθος της διαφοράς μεταξύ πλουσίων και φτωχών στις δύο χώρες. Το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα είναι επίσης πιο πετυχημένο από το αμερικανικό –όσο «εξαρτημένο» από το κράτος και να είναι– αν κανείς λάβει υπόψη του τις κοινωνικές παροχές δημοσίων αλλά και ιδιωτικών υπαλλήλων στην Ελλάδα και την Αμερική και την εξαιρετικά σπάνια ύπαρξη εργατικών συνδικάτων στην Αμερική.

Τα χαρακτηριστικά της δημοκρατικής πολιτικής κουλτούρας είναι επίσης κάθε άλλο παρά ξεκάθαρα. Πλήθος ερωτημάτων δημιουργείται στην αντιμετώπιση αυτού του θέματος από τους συγγραφείς. Ο ατομικισμός, για παράδειγμα, στον οποίο και βασίζεται το επιχειρημά τους, δεν είναι αναγκαστικά συνυφασμένος με αντιδημοκρατική συμπεριφορά. Ο De Toqueville πίστευε πως ο αμερικανικός ατομικισμός θα αποτελούσε τη βάση της αμερικανικής δημοκρατίας. Είναι λοιπόν ο χαρακτήρας ενός λαού ή τα βιώματά του και οι ιστορικές συγκυρίες που πάνω από όλα ορίζουν το μέλλον του; Ακόμη και αν κανείς δεχόταν τους ισχυρισμούς των συγγραφέων, η επιχειρηματολογία τους και η απόδειξη των θέσεών τους είναι τραγικά ανεπαρκής. Κατ' αρχήν, αν και σαφώς αναφέρονται στην περίοδο της ελληνικής δικτατορίας, δεν εξετάζεται η εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας πολιτών από τη δικτατορία έως σήμερα. Πρόσφατες μελέτες, για παράδειγμα, δείχνουν μια αργή αλλά σταθερή ανάπτυξη οργανώσεων πολιτών στη μεταδικτατορική περίοδο (Τσακρακλίδου, 1998· Σωτηρόπουλος, 1996· Σπανού, 1995·

VOLMED, 1997). Συγκριτικά στοιχεία με άλλες χώρες της Νοτίου Ευρώπης δείχνουν πως η Ελλάδα διόλου δεν απέχει από άλλες χώρες της Ευρώπης σε ποσοστά συμμετοχής σε οργανώσεις πολιτών και ανάγνωσης ημερησίου Τύπου (ΕΚΚΕ, 1995). Ο Putnam χρησιμοποίησε ακριβώς αυτές τις μεταβλητές όταν σύγκρινε τη Βόρεια με τη Νότια Ιταλία (σ. 92).

Πάνω από όλα, οι Legg και Roberts μοιάζει να αγνοούν παντελώς τη συνεχώς αυξανόμενη βιβλιογραφία για τον εκδημοκρατισμό της Ελλάδας (Huntington, 1991· Linz, 1995· Gunther - Diamantopoulos - Puhle, 1995). Σε αντίθεση με το πλήθος των επιστημόνων που έχουν ασχοληθεί με αυτό το θέμα, οι συγγραφείς επιμένουν να τονίζουν την έλλειψη δημοκρατικών αρχών που πιστεύουν πως ακόμη και οι υπόλοιπες χώρες της Νοτίου Ευρώπης έχουν να παρουσιάσουν (σ. 203). Αντίθετα, πρόσφατη βιβλιογραφία δείχνει σημαντικές μεταβολές στην πολιτική βούληση κομμάτων και ηγετών, και πάνω από όλα στη συμπεριφορά των πολιτών.

Ακόμη και η περιγραφή του χαρακτήρα του Έλληνα στηρίζεται σε στοιχεία πεπαιλωμένα και ανακριβή. Οι πληροφορίες που παρατίθενται στο *Modern Greece* μοιάζει να προέρχονται από κείμενα πολιτικής σάτιρας, ανέκδοτα και επιθεωρήσεις. Τα στοιχεία των συγγραφέων περιγράφουν μεμονωμένες αγροτικές περιοχές αντί του αστικού όγκου της χώρας. Είναι γνωστό όμως πως στην Ελλάδα, όπως και αλλού, οι πολιτικές αλλαγές γίνονται αισθητές πρώτα στα αστικά κέντρα και στη συνέχεια εξαπλώνονται στην περιφέρεια.

Δεν είναι η λανθασμένη και ελλιπής επιχειρηματολογία των συγγραφέων για την πολιτική υπανάπτυξη που απογοητεύει περισσότερο τον καλά πληροφορημένο αναγνώστη, όσο η ακόμα πιο αβάσιμη πρόβλεψή τους για το αβέβαιο μέλλον της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι συγγραφείς φτάνουν στο σημείο να απαιθμούν τα δυσάρεστα για τους Ευρωπαίους αποτελέσματα που μπορεί να προκαλέσει η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ένωση (σ. 201-202). Έτσι, σαφέστατα δείχνουν πως αγνοούν πρόσφατες αλλαγές στη συμπεριφορά των ελλήνων πολιτικών και πολιτών, αλλά αγνοούν και τα ευρωπαϊκά συμφέροντα που σχετίζονται με τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ένωση.

Η παντελής έλλειψη ελληνικής βιβλιογραφίας από τις υποσημειώσεις του βιβλίου είναι ίσως η μόνη εξήγηση για τα κενά τόσο στη θεωρητική προσέγγιση του εγχειρήματος όσο και στην από-

δειξη των βασικών επιχειρημάτων. Είναι κρίμα που το βιβλίο αυτό, ένα από τα λίγα γραμμένα στα αγγλικά με θέμα την ελληνική κοινωνία και ανάπτυξη, πιθανόν θα διαβαστεί από φοιτητές και πανεπιστημιακούς χωρίς τη δυνατότητα σύγκρισης με άλλες πιο έγκυρες πηγές.

ΣΟΦΙΑ Π. ΤΣΑΚΡΑΚΛΙΔΟΥ

ALMOND GABRIEL - SYDNEY VERBA, *Civic culture*, Princeton University Press, Princeton 1963.

ANDERSON PERRY, *Lineages of the absolutist state*, Verso, Λονδίνο 1974.

EKKE (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών), *Έρευνα Πολιτικής Κουλτούρας*, Αθήνα 1995.

DIAMANDOUROS NIKIFOROS, «Politics and culture in Greece, 1974-91: An interpretation», στο R. Clogg, (επιμ.), *Greece 1981-1989: The populist decade*, St. Martin Press, Λονδίνο 1993.

FONDAZIONE ITALIANA PER IL VOLONTARIATO, VOLMED project final report - Organized voluntary services in the countries of mediterranean Europe: Greece, Italy, Portugal, Spain, Ρώμη 1996.

GELLNER ERNEST, *Nations and nationalism*, Cornell University Press, Ithaca 1983.

GREENFELD LIAH, *Five roads to modernity*, Harvard University Press, Κάμπριτζ 1992.

GUNTHER, PUHLE - DIAMANDOUROS (επιμ.), *The politics of democratic consolidation: Southern Europe in comparative perspective*, Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1995.

HELD DAVID, *Models of democracy*, Stanford University Press, Στάνφορντ 1987.

HUNTINGTON SAMUEL, *The third wave: Democratization in the late twentieth century*, University of Oklahoma Press, Norman 1991.

KRASNER STEPHEN, *Structural conflict*, University of California Press, Berkeley 1985.

LINZ JUAN J. - ALFRED STEPAN, *Problems of democratic transitions and consolidation*, Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1996.

ΛΥΡΙΝΤΖΗΣ ΧΡ. - ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η. - ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996.

ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. Μ., *Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική*, Gutenberg, Αθήνα 1991.

- O' DONNELL G. - SCHMITTER P. - WHITEHEAD L. (επιμ.), *Transitions from authoritarian rule: Southern Europe*, Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1986.
- OFFE CLAUDE, *Contradictions of the welfare state*, Hutchinson, Λονδίνο 1984.
- POGGI GIANFRANCO, *The development of the modern state*, Stanford University Press, Στάνφορντ 1978.
- PRZEWORSKI ADAM, *Democracy and the market*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1991.
- PUTNAM ROBERT, *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*, Princeton University Press, Princeton 1993.
- SPANOU CALLIOPE, «Penelope's suitors: Administrative modernization and party competition in Greece», *West European Politics*, τόμ. 19, τχ. 1, 1996, σ. 97-124.
- ΣΠΑΝΟΥ ΚΑΛΛΙΟΠΗ, *Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές*, Σάκκουλας, Αθήνα 1995.
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, «Η εγγαστριόμυθη εξουσία: Κοινωνία πολιτών και κεντρικό κράτος στην Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία», στο Χρ. Λυριντζής - Η. Νικολακόπουλος - Δ. Σωτηρόπουλος (επιμ.), *Κοινωνία και πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 119-138.
- TARROW SIDNEY, «Making social science work across space and time: A critical reflection on Robert Putnam's Making Democracy Work», *American Political Science Review*, τόμ. 90, τχ. 2, 1996, σ. 389-397.
- ΤΣΑΚΡΑΚΛΙΔΟΥ ΣΟΦΙΑ, «Προς μια νέα αντίληψη της ελληνικής κοινωνίας των πολιτών», *Κοινωνία Πολιτών*, τχ. 1, 1998, σ. 71-78.
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, «Γύρω από το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο Γ. Κοντογιώργης (επιμ.), *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1977.
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, «"Τζαμπατζήδες" στην χώρα των θαυμάτων: Περί Ελλήνων στην Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.1, 1993.